

ОСВІТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4130>

МЕЛЬНИК

Марина Юріївна

кандидат педагогічних наук,
завідувач відділу діагностики
обдарованості Інституту
обдарованої дитини
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. Військове вторгнення Росії в Україну призвело до численних жертв та руйнувань, зумовивши значні зміни в системі освіти. У статті викладено результати опитування щодо освітнього процесу в умовах воєнного стану, що його провів Інститут обдарованої дитини НАПН України. З 25 березня по 3 квітня 2022 р. опитано 501 респондента — представників педагогічної спільноти, здобувачів освіти та батьків. З'ясовано, що 53,5 % учасників опитування сумніваються у власній безпеці на момент опитування. Більше половини респондентів відновили регулярне навчання, 14,1 % опитуваних були востаннє на уроці понад два тижні тому. Для більш ніж двох третин опитаних зараз можливо навчатися (навчати). П'ята частина опитаних не має необхідного матеріального та технічного забезпечення, а також їй важко зосередитися на освітньому процесі.

Щодо власних емоційних переживань на момент участі в дослідженні, респонденти звернули увагу на відчуття занепокоєння за долю кого-небудь, відчуття напруги, тривоги, почуття поваги до кого-небудь. Найменше опитаних були в очікуванні чогось незвичайного і дуже гарного, світлого дива, відчували впевненість, безтурботність, безжурність. Встановлено ключові ціннісні пріоритети, які зараз є найважливішими для учасників опитування: підтримка інших (близького кола людей, волонтерів, політиків), власні почуття та переживання (спокій, зосередженість, турботу про інших), робота чи хобі, релігія. З'ясовано, що для третини опитаних потенційно є затребуваною професійна психологічна підтримка. Зафіксовано зазначені респондентами феномени, що можуть бути проявами впливу травматичних подій: проблеми в міжособистісній взаємодії; труднощі емоційної регуляції; поведінкові та фізіологічні прояви. З'ясовано погляди респондентів на розвиток системи освіти в Україні в умовах воєнного стану.

Ключові слова: освіта; освіта в умовах воєнного стану; психолого-педагогічний супровід.

Військове вторгнення Росії в Україну призвело до численних людських жертв і величезних руйнувань, у тому числі освітньої інфраструктури — 928 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів (Освіта під загрозою, 2022). Окрім того, згідно з даними ЮНІСЕФ, за перший місяць війни, розв'язаної РФ в Україні, місце проживання змінили приблизно 4,3 млн дітей — більше половини дитячого населення країни. Зокрема, понад 1,8 млн дітей виїхали в країни Європи, 2,5 млн — внутрішньо переміщені особи всередині України (UNICEF, 2022).

25 лютого 2022 р. Міністерство освіти і науки України з метою убезпечення всіх учасників освітнього процесу рекомендувало закладам освіти припинити освітній процес та оголосити двотижневі канікули (МОН України, 2022a). Починаючи з 14 березня 2022 р. освітній процес у більшості областей України відновлюється (МОН України, 2022b). Утім, значна частина здобувачів освіти змушена продовжувати навчання у незвичних для себе умовах або взагалі припинити навчання. З метою вивчення думки щодо навчання у період воєнного стану Інститут обдарованої дитини Націо-

нальної академії педагогічних наук України з 25 березня по 3 квітня 2022 р. провів опитування працівників сфери освіти, здобувачів освіти й батьків. Загальна кількість респондентів, які взяли участь у дослідженні, — 501 особа. Серед них — працівники закладів освіти (32,5 %), здобувачі освіти (35,4 %) і батьки (32 %) з усіх регіонів країни.

Опитувальник запропоновано заповнити анонімно без часових обмежень у Google-формі. Інформацію про дослідження та посилання на опитувальник поширено на сторінках Інституту обдарованої дитини НАПН України, освітньому порталі «Острів знань».

Зауважимо, планування та проведення опитування здійснено під час активних бойових дій на території України, (при)зупинки освітнього процесу, зміни місця перебування значної частини населення країни, тож має низку обмежень. Зважаючи на це, дослідження не стільки спрямовано на вивчення всіх проблем освітянської спільноти, скільки на узагальнення та осмислення різноманіття досвіду, думок та переживань здобувачів освіти, батьків та педагогів в умовах воєнного стану. Окрім того, варто зауважити обмежене коло респондентів, що взяли участь у дослідженні — це люди, що на період проведення опитування були у відносній безпеці, мали час та ресурс проаналізувати власний життєвий досвід, а також доступ до інтернету та девайсів.

71,1 % респондентів, які взяли участь в опитуванні, не змінювали місця проживання, 16,5 % переїхали в інше місто країни, ще 11,2 % виїхали з України. Варто зауважити непоодинокі ремарки дітей щодо їх нерозуміння причин виїзду: «За кордоном, але що я тут роблю — не розумію» (учениця), «Моя думка нікого не цікавить, всі залишилися, а я чомусь мала виїхати» (учениця), «Піддалися паніці і виїхали, переконую повернутися тепер» (учениця) тощо.

Відповідаючи на питання «Чи відчувається Ви зараз у безпеці?», майже половина опитаних (43,7 %) відповіла ствердно. 43 % респондентів не впевнені у власній безпеці на момент опитування, 10,5 % не відчуваються у безпеці. Ще 2,2 % опитаних не захотіли відповідати на це питання.

Ми поцікавилися в респондентів, *коли вони востаннє були на уроці*. Більше половини опитаних респондентів відновили регулярне навчання, 59,7 % респондентів зазначили, що на уроці були сьогодні (вчора); 19,7 % не були на уроці протягом тижня, який передував опитуванню, ще 14,1 % опитуваних були востаннє на уроці більше двох

тижнів тому, 4,7 % учасників опитування не захотіли відповідати, коли востаннє були на уроці. Варто зауважити відповіді респондентів, що переїхали до іншої країни: «Діти у Польщі, у школі багато українських дітей. Заняття польською. Їм у школі подобається. Дуже добре до них ставляться. Щодня приходять із позитивними враженнями» (мати), «Зараз із синами (2 та 5 класу) в Німеччині. Оформлювати на навчання тут не бачу потреби, німецьку не знають. З нашої школи організували дистанційне «навчання» — скидають завдання у вайбер. Знову рік освіти пропущено» (мати), «Я не в Україні, але навчаюся у нашій приватній дистанційній школі» (учениця), «Навчання дистанційно налагоджено вже, але то у вчителів тривога, то у дітей, таке собі навчання» (вчитель). Також кілька респондентів зауважили, що освітній процес для учнів організували самостійно батьки (домашнє навчання, хоумскулінг).

Переважна більшість респондентів (72 %), відповідаючи на запитання «Чи можливо для Вас зараз навчатися (навчати)?», підтвердили, що мають все необхідне для навчання. 21,4 % опитаних важко зосередитися на освітньому процесі. Ще 17,7 % досліджуваних не мають необхідного матеріального та технічного забезпечення (див. рис. 1). Зокрема, опитувані зауважували: «Не маю часу на навчання через близькі бойові дії та волонтерство» (студентка); «У мене часто пропадає інтернет» (учениця), «У місті спокійно, але є великі проблеми у роботі інтернету та мобільного зв'язку» (вчитель); «Моє місто обстрілюють російські окупанти. Ховаємось у підвалі» (учениця); «Дуже багато людей прихистили вдома, відволікають» (вчитель); «Так, але хотілось би в меншому обсязі. Дитині важко зосередитися на заняттях. Часто повітряні тривоги, нерви, збори» (мати); «Ні, я в армії» (студент).

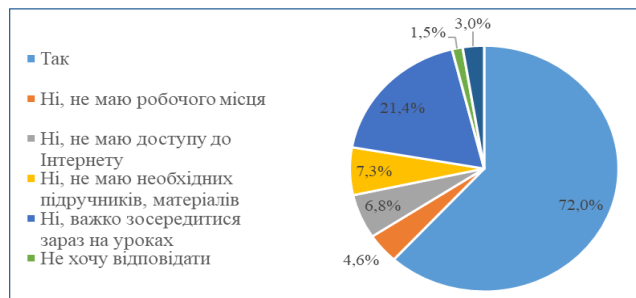

Рис. 1. Розподіл відповідей на питання «Чи можливо для Вас (Вашої дитини) зараз навчатися (навчати)?» (респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді)

Ми поцікавилися також, *чи навчаються (навчають) зараз однокласники (колеги)* учасників опитування. 69,6 % респондентів зауважили, що мають багато однокласників (колег), що зараз навчаються (навчають). Негативно відповіли на питання 7,8 % опитаних (див. рис. 2). Респонденти зауважували часті пропуски навчання значної кількості здобувачів освіти: «На уроках половина учнів із класу» (учениця), «Так, але мало, найбільше — 15 учнів» (учениця), «Для половини учнів — несистематичне відвідування та невиконання домашніх завдань» (вчитель).

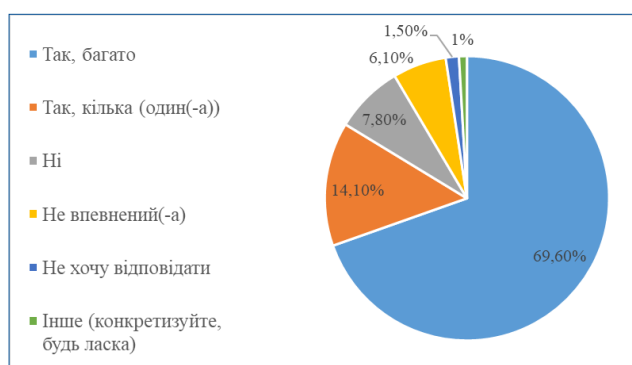

Рис. 2. Розподіл відповідей на питання «Чи навчаються (навчають) зараз Ваші однокласники (колеги; однокласники Вашої дитини)?»

Відповідаючи на запитання про власні *емоційні переживання* (див. рис. 3) на момент участі у дослідженні (25.03.2022-03.04.2022), найбільше респондентів вказували на відчуття занепокоєння за долю кого-небудь (46,1 %), відчуття напруги (44,4 %), тривогу (42,5 %), відчуття поваги до кого-небудь (40,5 %). Найменше опитаних були в очікуванні чогось незвичайного і дуже гарного, світлого дива (23,8 %), відчували впевненість (20,15 %), безтурботність, безжурність (11,9 %).

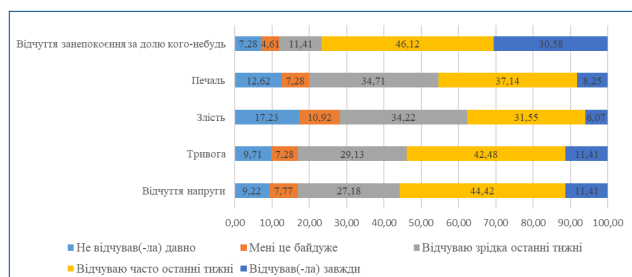

Рис. 3. Розподіл відповідей на питання «Наскільки часто Ви відчуваєте наведені переживання (емоції, почуття, стани, потреби)?» (респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді)

До речі, схожі результати отримав центр Cedoss під час дослідження впливу війни на цивільне населення на початку війни (2-7.03). Дослідники зауважували, що респонденти (доросла

вибірка) зазначали широкий спектр негативних емоцій (страх, паніку, тривогу, гнів, розпач), розгубленість, здивування, що це насправді відбулося, а також стурбованість щодо майбутнього (Cedoss, 2022, с. 7).

Водночас, виокремлюючи часте переживання негативних емоцій (див. рис. 4), 53,9 % опитаних давно не згадували у собі почуття безтурботності, безжурності, 30,8 % — впевненості (див. рис. 4). Також респонденти зауважували, що зрідка останніми тижнями відчують рішучість (35 %), печаль (34,7 %), злість (34,2 %), насолоду приємними фізичними відчуттями від смачної їжі, тепла, сонця тощо (30,1 %), впевненість (28,4 %).

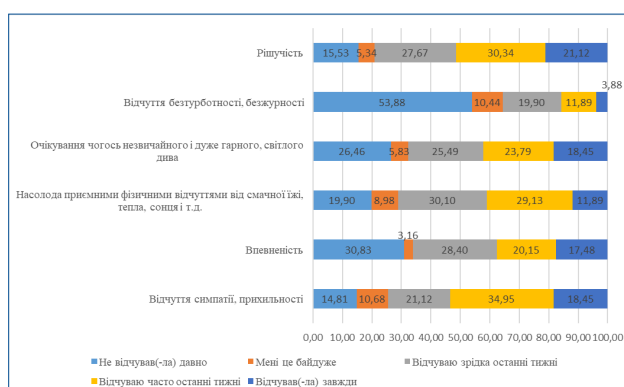

Рис. 4. Розподіл відповідей на питання «Наскільки часто Ви відчуваєте наведені переживання (емоції, почуття, стани, потреби)?» (респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді)

Ми також запропонували кілька відкритих запитань (без варіантів відповіді), щоб дати змогу респондентам у вільній формі описати свої переживання та свій досвід. Зокрема, поцікавилися в учасників опитування, *що їм зараз допомагає та підтримує їх*. Учасники опитування відповідали по-різному: виокремлюючи підтримку інших (близького кола людей, волонтерів, політиків), свої почуття та переживання (спокій, зосередженість, турботу про інших), роботу чи хобі, релігію.

Так, відповідаючи на запитання, переважна більшість опитаних згадували насамперед сім'ю та рідних людей: «Кохані та близькі люди» (студентка); «Найрідніші, найдорожчі для мене люди» (вчитель); «Любов та турбота батьків» (учениця); «Мій чоловік, який працює у ЗСУ» (вчителька); «Дивлячись на своїх дітей, розумію, що потрібно тримати себе в руках» (мати); «Відповідальність за своїх дітей та учнів. Віра в тих, хто нас захищає» (вчителька); «Турбота про батька, та дітей, та їх турбота за мною, а також підтримка друзів і колег» (вчителька).

Учасники опитування згадали також про традиції сімейного життя, що допомагають підтримувати один одного: *«Турбота про родину! Намагаюсь підтримувати їх, приготувати щось смачненьке, солодощі. Дивимось разом мультики, фільми. Гуляємо за можливістю, граємо в якісь ігри»* (мати); *«Мої діти. Я вижила виключно завдяки їм та для них»* (мати).

Багато учасників опитування зазначали також, що їм допомагає віра у Збройні Сили України та сили територіальної оборони: *«Віра в ЗСУ та в майбутнє нової України»* (студент); *«Подвиги ЗСУ та ТРО»* (учень); *«Наша армія. Згуртованість, підтримка, впевненість, я вірю в нашу перемогу та довіряю нашим ЗСУ»* (вчителька), а також вдячність волонтерам з України та інших країн: *«Безмежна доброта людей, які відгукнулись на допомогу, волонтери, діти — відповідальність за їх безпеку. Надія на можливість працювати і творити. Надія на перемогу»* (вчителька); *«Волонтери у Польщі та Німеччині. Я досі не можу повірити, що такі люди є»* (мати).

Поміж іншого, респонденти висловлювали надію на перемогу та розвиток України: *«На сьогодні підтримує важливість історичного моменту, коли розумію, що Україна переможе і буде інше життя. Вірю у ЗСУ, в їхню мотивацію»* (учитель); *«Впевненість у перемозі і віра в Україну, її народ і ЗСУ»* (вчителька); *«Віра в перемогу України над загарбниками та надія на зміни на краще в країні»* (вчителька); *«Надія на світле і мирне майбутнє»* (вчителька).

Учасники опитування також згадували, що їм допомагає та підтримує їх можливість займатися улюбленою справою, навчатися: *«Малювання»* (учениця), *«Бажання не скласти руки, а самореалізуватися, хобі, книги, навчання»* (учень); *«Змога навчатись, відволікаючись від новин»* (учениця); *«Музика і книги»* (студентка); *«Можливість зайнятися тим, що тобі подобається»* (учениця); *«Гра на піаніно. Сорок років не грала!»* (вчителька).

Учасники також зауважували підтримку Президента України та політиків різного рівня, церкви. Деякі учасники опитування зауважували, що вони зверталися за допомогою до фахівців, і отримують допомогу та підтримку лікарів, психологів, психотерапевтів: *«Довелося звернутися до лікаря, зараз приймаю заспокійливі»* (вчителька); *«Працюю із психологом дистанційно, інакше вже б збожеволіла»* (мати); *«Отримую консультації психолога»* (студентка); *«Постійно спілкуюся з психологом»* (вчителька).

Також учасники дослідження зауважували, що намагаються бути раціональними, і саме це допомагає та підтримує: *«Намагаюсь: здоровий глузд і офіційні дані»* (студентка); *«Самоорганізація. Холодна голова, намагання не діяти поспіхом»* (вчитель); *«Відключаю максимально емоції, не на часі. Тільки тверезий розрахунок»* (мати).

Ми попросили респондентів також відповісти на питання *«Що Ви будете робити після перемоги?»*. Описуючи свої плани, учасники опитування вказували, що будуть радіти перемозі та святкувати її, дякувати військовим, а також задовольняти життєві потреби: *«Нарешті висплюся!»* (учениця); *«Дозволю собі купити смаколиків, полежати спокійно»* (мати). Респонденти також вказували бажання якнайшвидше повернутися до мирного (довоєнного) способу життя: *«Поновлю науково-педагогічну роботу з аспірантами»* (викладач); *«Продовжу працювати і жити»* (учитель); *«Продовжувати з новими силами займатися професійною діяльністю (я історик)»* (учитель); *«Готуюся до завершення навчання в школі. Вступлю до вишу та паралельно намагатимусь працювати, оскільки матеріальне благополуччя моєї сім'ї зазнало краху, хоча на даний момент ми можемо задовольнити свої мінімальні потреби»* (учениця); *«Все те ж, що і до війни, нічого нового не планую»* (мати). Опитувані зазначали, що після перемоги будуть святкувати закінчення війни, зустрінутися з рідними і друзями, насолоджуватимуться мирним життям.

Багато респондентів звертали увагу на переживання і невпевненість щодо власного майбутнього, сімейного побуту, реалізації задуманого. Зокрема, учасники опитування висловлювали занепокоєння своїм помешканням — чи ціле та безпечне буде воно після війни, чи можна буде (і як швидко) туди повернутися. Також учасники виявляли стурбованість щодо власної зайнятості — чи зможуть вони відновити навчання у своїх закладах освіти: *«Якщо будівля школи залишиться цілою — повернуся до роботи»* (вчителька).

Окрім того, респонденти давали відповіді, пов'язані з власними емоційними переживаннями: *«Радити кожній хвилині свого життя. І просто жити: без відчуття страху, турботи, занепокоєння»* (вчителька); *«Буду плакати»* (учениця); *«Буду багато плакати, бо відтоді, як залишила Бучу, немає сліз...»* (мати); *«Видихну, перестану боятись, буду більш посміхатись. Буду слухати більше музики, займатись улюбле-*

ним хобі, проводити більше часу з родиною та собакою на природі. Налагоджувати побут родини» (мати).

Згадували також про прагнення зайнятися чимось, що давно планували і на що не вистачало часу — навчання, подорожі, плани: «Запишуся нарешті на давно плановані курси» (учитель); «Повернуся додому, запишуся на курси водіння, провідаю батьків» (учителька); «Розмовлятиму виключно українською, нарешті вивчу» (учень); «Здійснювати всі мрії, що відкладала» (студентка); «Поїдемо у відпустку! З роки ніде не були з дітьми» (мати); «Візьму з притулку ко-та» (студентка); «Пройду курси першої медичної допомоги» (вчителька); «Змінювати професію» (вчителька); «Дуже хочу більше часу проводити з друзями, грати в футбол, кататися на велосипеді, частіше відпочивати з батьками та з моїм собакою на природі. Ніколи не був на морі — мрію побувати в Криму» (учень).

Більшість відповідей респондентів стосувалися майбутнього — мрій, планів, задумів. Утім, деякі респонденти помітили, що зараз втілюють бажане, не чекаючи перемоги: «Десь писала, що посаджу дерево на честь перемоги. Потім зрозуміла, що перемоги не чекатиму, її наближатиму, тому посаджу вже зараз, і не одне дерево, а цілий гай» (вчителька); «Робитиму те, що й зараз — працюватиму на благо країни, навчатиму й виховуватиму своїх дорогих учнів» (вчителька).

Ми запитали також учасників опитування чи актуальною для них є психологічна підтримка. Відповідаючи на запитання *«Чи хотіли б Ви отримати консультації психолога про те, як справлятися зі стресом (боязню, тривожністю)?»*, більшість респондентів (56,9 %) відповіли, що не мають такої потреби. Для 11,1 % опитаних актуальною є робота із психологом, ще 24 % учасників опитування не впевнені у відповіді. Респонденти також зазначали, що вже працюють із психологом із різними запитаннями — емоційними розладами, міжособистісними труднощами.

Варто виокремити респондентів, які зауважили, що не потребують психологічної підтримки, але ремарки яких вказують на сильне емоційне переживання, підвищену тривогу, стрес: «Думаю, мені не потрібна допомога. Я взагалі пам'ятаю лише перші дні війни, інколи дивуюся що вже так багато часу пройшло. Але, певно, це і на краще» (студентка); «Ви питали про емоції — а я не знаю які емоції, нічого не відчуваю. Мабуть, має бути сумно. Чи страшно. Чи байдуже. Але

мені просто пусто» (студентка); «Зараз за кордоном, і тут почуваю тривогу. Це мені треба консультація?» (учениця); «Думаю шукати психолога, чи мені, чи дітям. Вони вбиваються, а в мене вже сил немає щось робити» (мати); «Таке робиться. Сам собі вже психолог, тільки толку немає» (мати).

Відповідаючи на це та попередні запитання, багато респондентів помічали в собі різноманітні феномени, що можуть бути проявом впливу травматичних подій. Це і проблеми в міжособистісній взаємодії (сімейні конфлікти, труднощі в спілкуванні з друзями, труднощі у встановленні контакту); труднощі емоційної регуляції, постійні чи тривалі переживання страху, тривоги, розпачу, печалі тощо, коливання настрою, напади провини; поведінкові та фізіологічні прояви (труднощі самоорганізованості, загальмованість, сонливість, головний біль, тахікардія, розлади апетиту тощо). Означене вказує на значний вплив на психіку респондентів травматичних подій різного характеру та потребу як у масштабній психологічній просвіті (зادля пояснення переживань, когнітивних, афективних та поведінкових проявів), так і в цілеспрямованій психологічній допомозі як дітям, так і дорослим.

Ми поцікавилися у респондентів їхньою думкою про розвиток системи освіти в Україні (див. рис. 5). Учасники опитування переконані у важливості права кожного закладу освіти вирішувати самостійно формат навчання (дистанційно чи очно) та змінювати це рішення з урахуванням безпекової ситуації в населеному пункті. Важливою також є нагода закладу освіти самостійно приймати рішення про продовження чи призупинку навчання, а також завершення навчального року. Крім того, респонденти звертали увагу на значущість для здобувачів освіти права індивідуального вибору деяких предметів для вивчення.

Рис. 5. Розподіл відповідей на питання «Які зміни, на Вашу думку, нині необхідні шкільній освіті?» (респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді)

Учасникам опитування було важливим забезпечення освітніх потреб в умовах воєнного стану різних категорій здобувачів: «Необхідно докласти максимум зусиль, аби допомогти учням і педагогічним працівникам повернутися до нормального життя, ввести до навчальної програми спеціальні знання згідно із ситуацією в країні» (студентка); «Дотримуватись законодавства щодо навчання дітей з ООП. Є великі проблеми з інклюзією у сільських школах, а з початком війни про дітей з ООП забули. Корекційні заняття не проводяться. Відділи освіти кажуть, що гроші пішли на війну» (учителька); «Багато потрібно змін. Мотивувати вчителів, а лайдаків якось карати. Олімпіади обов'язково удосконалити, але відділити від школи. Батьки охочих зацікавлених дітей частково це фінансуватимуть. Змусити вчителів працювати над собою, над своїм ростом, бо ці курси підвищення кваліфікації — це такий фейк...» (учителька), «Для дипломників зробити два захисти: для тих, хто хоче захиститися за старим розкладом і для тих, хто хоче зробити це після війни. Для інших курсів виставити оцінки за перший семестр» (студентка), «Підлаштування під індивідуальні потреби кожного та допомога із засвоєнням необхідного матеріалу (теоретичний і практичний) якісно; допомога учням з вибудовуванням навичок, необхідних для досягнення успіху (лідерські навички, критичне мислення, креативність тощо); заохочення до навчання, наочна демонстрація того, що воно цікаве» (студент).

Ми поцікавилися у респондентів їхньою думкою про розвиток системи освіти в Україні в умовах воєнного стану. Відповідаючи на запитання «Які, на Вашу думку, зараз мають бути головні завдання шкільної освіти?» (див. рис. 6), респонденти зазначали важливість максимально швидкого відновлення навчання для здобувачів освіти всіх рівнів. Дві третини учасників опитування переконані, що шкільна освіта передовсім має допомогти учням повернутися до звичного способу життя. У той же час респонденти звертали увагу на необхідність врахування особливостей безпекового стану, матеріально-технічного оснащення, навантаження на систему освіти як у регіонах загалом, так і в окремих закладах освіти. Зокрема наголошували на тому, що прирівнювати заклади освіти, що розміщені на тимчасово окупованих територіях України, у зоні активних бойових дій, і ті, що у відносно безпечних регіонах,

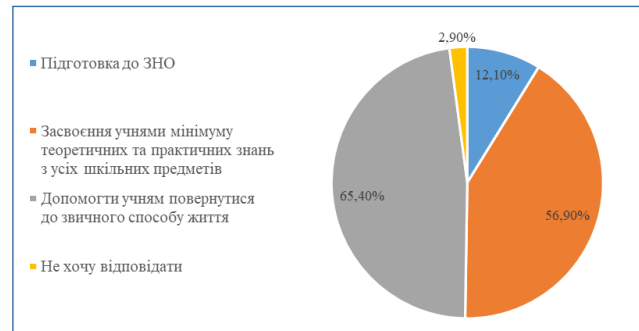

Рис. 6. Розподіл відповідей на питання «Які, на Вашу думку, зараз мають бути головні завдання шкільної освіти?» (респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді)

є некоректним, адже як педагогічна спільнота, так і здобувачі освіти там перебувають не в рівних умовах та з різними можливостями навчатися.

Учасники опитування зосереджувалися на важливості впровадження актуальних для воєнного стану навчальних курсів: «Засвоєння учнями мінімуму теоретичних та практичних знань, що можуть їм чи оточенню допомогти саме зараз (наприклад, надання першої домедичної допомоги)» (студент); «Зараз не менш важливо, а, можливо, й важливіше, ніж навчальна програма, є навчання дітей практики елементарної медичної допомоги, навичок емоційного управління та психологічної самопомоги, розпізнавання небезпечних предметів та поводження з ними (різна вибухівка, зброя)» (мати).

Окрім того, деякі учасники опитування підкреслювали важливість повноцінної шкільної освіти в умовах воєнного стану: «Важлива підготовка до ЗНО, працювати, як завжди. У науці й освітніх дітях майбутнє. Ті, хто хоче вчитися, вчать завжди. Решта шукають виправдання. І це не цинізм. Поблажки неприпустимі, хіба що для одинадцятикласників з Бучі, Харкова і Маріуполя та Херсона. Їм це потрібно. Налаштувати процес і показати, що наука — це пріоритет держави» (учителька), інші стверджували, що повноцінно навчатися зараз здобувачі освіти не можуть ніде: «Можна вимагати хіба що засвоєння мінімуму знань з усіх шкільних предметів, у дітей зараз дуже, дуже великий стрес» (мати); «Поясніть, як можна навчатися з постійними цілодобовими тривогами? Обстрілами? Діти на нервах, їм бігти ховатися чи реферат писати? Спусти́ться на землю!» (мати); «Живемо одним днем і не можемо планувати нічого. Ми в онлайн починаємо пару і не знаємо, чи дочитаємо її, чи буде тривога... Про вступ також химерне уявлення...» (вчителька).

Варто наголосити, що питання про зміни, необхідні шкільній освіті, ми ставили також учасникам опитування у дослідженні обізнаності та ставлення педагогічної спільноти, здобувачів освіти та батьків до діагностики й супроводу розвитку обдарованої особистості (див. рис. 7) (Мельник, 2021). Більше половини опитаних батьків (54,91 %) та учнів (52,74 %) вважали корисним розвиток у здобувачів освіти м'яких навичок (soft skills) під час вивчення шкільних дисциплін. Водночас більшість опитаних працівників ЗЗСО (55,94 %) переконані в необхідності зміни в навчальних програмах акцентів із засвоєння теоретичного матеріалу на практико-орієнтованість. І педагогічні працівники, і учні, і батьки — учасники опитування, виявилися однаковими в думці, що шкільна освіта має допомогти учням зрозуміти свої сильні сторони, а також дати змогу здобувачам освіти спробувати себе в різних сферах (Мельник, 2021, с. 31-32).

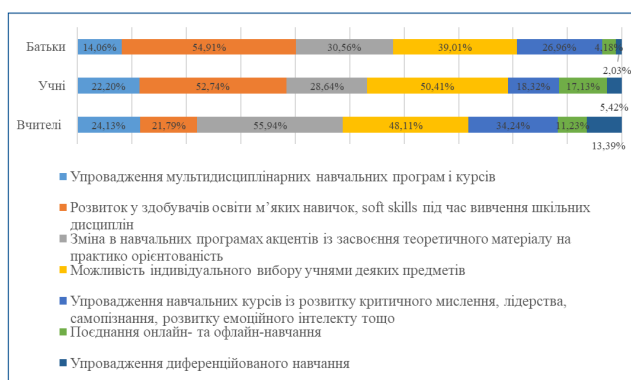

Рис. 7. Розподіл відповідей на питання «Які зміни, на Вашу думку, необхідні шкільній освіті?» (респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді) (Мельник, 2021, с. 32)

Вивчення думки працівників сфери освіти, здобувачів освіти й батьків щодо навчання у період воєнного стану дало змогу з'ясувати низку питань, що потребують швидких системних рішень, зокрема:

- налагодження роботи психологічної служби для допомоги здобувачам освіти різних рівнів, педагогічним працівникам у подоланні впливу травматичних подій на психічний розвиток. Означене передбачає як підвищення кваліфікації практичних психологів закладів освіти з цього напрямку, так і запровадження проблемних психоедукаційних курсів для широких верств населення;
- налагодження системної роботи з дітьми та молоддю, які пропустили значну частину навчання, що потребує цілеспрямованої фінансової, правової, науково-методичної підтримки. Актуа-

льним є створення адресних освітніх дорожніх карт для постраждалих внаслідок війни здобувачів освіти;

- узагальнення та популяризація досвіду роботи з означеною когортою здобувачів освіти педагогів-практиків, а також консолідація відповідних наукових пошуків сприятимуть підготовці інформаційного й методичного забезпечення роботи (з дітьми та молоддю, які пропустили значну частину навчання, були під впливом травматичних подій та потребують психологічної підтримки);
- підготовка педагогічних працівників, практичних психологів закладів освіти до роботи з дітьми та молоддю, які пропустили значну частину навчання, були під впливом травматичних подій та потребують психологічної підтримки на етапі навчання в закладах вищої освіти та на курсах підвищення кваліфікації.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з проведенням масштабних кількісних досліджень, спрямованих на вивчення досвіду та узагальнення потреб освітянської спільноти, з урахуванням різного досвіду життя в умовах воєнного стану: зміна місця перебування (в іншому місті України, за кордоном), перебування у місцях активних бойових дій, у місцях відносної безпеки. Важливим є вивчення потреб педагогів, батьків, учнів щодо їх матеріально-технічних проблем, а також необхідного інструментарію, методичного, програмного забезпечення освітнього процесу загалом та забезпечення психологічного супроводу учнів та педагогів зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Мельник, М.Ю. (2021). *Дослідження обізнаності та ставлення педагогічної спільноти, здобувачів освіти та батьків до діагностики й супроводу розвитку обдарованої особистості*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. <https://doi.org/10.32405/iodnapn-zvit-2021-52>
- Міністерство освіти і науки України. (2022a, 25 лютого). *Сергій Шкарлет: всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес*. <https://bit.ly/3tomQ8V>
- Міністерство освіти і науки України. (2022b, 14 березня). *Сергій Шкарлет зазначив що освітній процес в більшості областей відновлено*. <https://bit.ly/3OjMP9V>
- Освіта під загрозою. (2022, 10 квітня). <https://saveschools.in.ua/>
- Cedos. (2022, 31 березня). *Перші дні повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. Перші результати дослідження : аналітична записка*. <https://bit.ly/3H37Ra8>
- UNICEF. (2022, March 24). *More than half of Ukraine's children displaced after one month of war*. <https://bit.ly/3QlICnZ>

EDUCATION DURING MARTIAL LAW: A SURVEY RESULTS

Maryna Melnyk

PhD in Pedagogy, Head of the Department of Giftedness Diagnostics, Institute of the Gifted Child of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. Russia's military invasion of Ukraine has resulted in numerous casualties and destructions and has led to significant changes in the education system. The results of a survey on the educational process under martial law conducted by the Institute of the Gifted Children of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine are discussed. From March 25 to April 3, 2022, 501 respondents were interviewed — teachers, students, and parents. It was found that 53.5% of respondents doubted their safety at the survey time. More than half of the respondents resumed regular education; 14.1% of respondents were last in class more than two weeks ago. It is now possible for more than two-thirds of respondents to study (teach). One-fifth of respondents do not have the necessary material and technical support; focusing on the educational process is complicated.

Responding to questions about their own emotional experiences at the time of the study, respondents noted feelings of concern for someone's fate, tension, anxiety, and respect for someone. The small share of respondents expected something unusual and extraordinary, a bright miracle, and they felt confident and carefree. It is established that the support of others (close people, volunteers, politicians), own feelings and experiences (calmness, concentration, care for others), work or hobby, and religion help and support the participants. It was found that professional psychological support is potentially in demand for one-third of the respondents. The phenomena noted by the respondents that may be a manifestation of the impact of traumatic events were recorded: problems in interpersonal interaction; difficulties in emotional regulation; behavioural and physiological manifestations. Respondents' views on the development of the education system in Ukraine under martial law are clarified.

Keywords: education; education during martial law; psychological and pedagogical support.

Дата публікації: 10 травня 2022 р.